

D İ N N E D İ R ?

Doç. Dr. CAVİT SUNAR

Kavramlarla düşünür, kelimelerle konuşup anlaşırız. Kavramlar muhteva, kelimeler kalıptır. Ne, kelime denen kalıba dökülemiyen bir kavram, ne, kavram denen muhtevadan yoksun bir kelime var sayılabilir. Belli hayat seviyelerinde belli kavramlar doğar, kelimeler meydana gelir. Kültür, bir bakımdan, kullandığı kelimelerin azlığı veya çokluğu ile orantılıdır.

Temelde, kavramlar genel, deyim araçları da kelimeler olmakla beraber düşüncelerimizi belli bir kavramdan ziyade o kavramda belli etmek istediğimiz daha belli bir anlam üzerinde toplamak ve bağlamak, o kavramı belli bir maksat için açık ve seçik olarak dile getirmek istediğimiz zaman kullandığımız kelimeler terim adını alırlar. Fakat, kelimeler, temelde bağlı oldukları dış âlemimizden ziyade yüksek duyu ve sezgi âlemi olan iç âlemimizi deyimleme zorunda kaldıkları vakit taşıdıkları genel kavramlar veyahutta terimler yerlerini kendilerinden daha özel ve daha sınırsız olanlara bırakmak zorunda kalırlar; bununla beraber yine de bu iç âlemi deyimlemeğe yetersiz olduklarından yüksek heyecanlarla beslenir, hayallerle süslenirler. Ancak, kelimelerin, böyle bir deyimde her ne kadar yetersiz de olsalar, gerçek âlemden aldıkları muhtevalarından kopartılmamaları gerekir. Aksi hâlde, genel olan kavram ve daha belli olan terim iç âlemimize yöneltildiği ve benliğimizden bir şey kavratılmak istendiği nispette sırf özel olan heyecan ve hayal âleminin sonsuzluklarında kaybolup gider. Bu yönden, bu beslenme ve süslenme, kelimelerin aslına, yani dış âlemden var olan muhtevasına, mümkün olduğu kadar, gerçek manasına dayanmalıdır. Böyle bir gerçeğe dayandığı müddetçe insanlara yaşama ve ilerleme hamleleri kazandıran bir kaynak, dayanmadığı müddetçe de bir serap olur.

İşte, pek çok insanlarda ve insan topluluklarında, gerçek muhteva ve anlamından boşaltılan, yani realiteden kopartılan ve yalnızca özel olan yüksek heyecanlar ve hayallerle şişirilerek görünmez âlemlerde uçurulan kelimelerden biri ve belki de en önemlisi "DİN" kelimesidir.

Bu makalemizde, bu kelime üzerinde yalnız dil bakımından kısaca duracağız.

Din kelimesi, lugatta "ceza ve ıvaz, islâm, âdet, daimî yağın yağmur, taat, zül, inkiyad, da' ve maraz, hesap, kahr ve galebe ve isti'lâ, sułtan ve melik (bu manalara mastardır), hüküm ve ferman Siyret ve tedbir, tevhid, ve mutlaka Hak Taalâ dergâhına kulluk edasına vesile ve medar olan ibadet (bu manada isimdir), millet ve şeriat, vara' ve takva, ma'siyet, ikrah, daima mahses bir yere yağmağı âdet edinen yağmur, hâl, kaza (hüküm'le aynı manayadır), hizmet, ihsan aziz olmak, izz ve zelil olmak, itaat eylemek, isyan eylemek, gerek hayır ve gerek şer bir nesneyi mutad eylemek bir adama maraz isabet eylemek, bir adamı hoşlanmadığı nesneye haml ve sevk eylemek, râm ve zelil kılmak, kerem ve şecaat makulâsi ve âdet (din'i âdet ve şân manasına hamleyleyerek)" anlamlarında kullanılmıştır (1).

Ve yine bu kelime, (âdet, itiyad, ceza, mükafat, insanın Allah'a, kendi nefesine ve insaniyete karşı mükellef olduğu vazifelerin topu) olarak gösterilmiştir (2).

Diğer birçok lugatlarda da itaat, inkiyad, ceza ve hesap anlamları üzerinde bilhassa durulmuştur (3).

1) - Firuzâbâdi; çev., Ahmet Asım; Kamus Tercümesi; c.4; s. 622; İstanbul, 1304.

2) - Hüseyin Kâzım Kadri; Büyük Türk Lugatı; c. 2; s.701; İstanbul, 1928.

3) - Bilhassa Bk. Ragıb İsfehani'nin (Müfredât)ı, Nisabûri'nin (Tefsir)i, Şehris tâni'nin (Milel ve Nihâl)i.

Müsteşrik B.D. Mac Donald ise, bu kelime hakkında şu açıklamada bulunmuştur: “DİN. DİN, şeklinde yazılan kelime için arap lügatçıları bir çok manalar vermekte (bk. Lane, Lexicon, s. 944) olup, bu manâ kargaşalığı içinde, birbirinden ayrı, 3 dîn kelimesi seçilir:

1. ârâmî-ibrânî dilinden arapçaya geçmiş olan ve “hüküm” manâsına gelen kelime,
2. halis arapça olup, “örf ve âdet” manâsına gelen ve l işaretli kelime ile karabeti olan kelime (krş. ibrânîce mişpât ve şâphât.)
3. “din” manâsını ifade eden ve farsça vasıtası ile gelen din ((daênâ) kelimesi (Nöldeke, ZDMG, XXXVII, 534, not 2 ve Grundr. de Iran. Phil., I, 1, s.107, 270; I, 2, s. 26, 170; II, 644).

Vüllers, asıl arapçada din kelimesinin varlığına itiraz ile, mânası “din” olan farsça din’ in islâmiyetten evvel de arapçada kullanılmış olduğunu göstererek, “örf ve âdet” mânasının bundan çıkmış olduğunu iddia etmiştir. (Zeitschr. f. Assiriol., XIV, 351)....” (4)

Vüllers’in işaret etmiş olduğu mânası “din” olan farsça din hakkında da yine İslâm Ansiklopedisi’nin aynı sayfasında “DİN.DİN, kalemi muhafazaya müvekkel m e l e k ile İran takviminde her ayın 24. gününe verilen isimdir. İranlılar arasında bu günde çocuklarını mektebe vermek ve evlenmek uğurlu addedilirdi. Bk. Tercüme-i Burhan -i Kâti’, krş. bir de Vüllers, Lexicon Persico-latinum ve Steingass, Parsian. English Dictionary.)” denmektedir ki bunun Tercüme-i Burhân-ı Kati’daki şekli şöyledir: “Din, sin vezninde bir ferîşteh isimdir muhafaza-i kalem üzre me’murdur ve her ayın yirmi dördüncü gününe de denir ol gün atfâli mektebe vermek ve nikâh ve tezevûç emri farisiyan indlerinde mu’teberdir ve arabîde resm ve rah ve âdet ve inkiyad ve itaat ve ceza ve şan ve şevket ve rütbe ve malik ve padişah manalarınındır ve dal (d)’in fethiyle yine arabîde karz ve borç mânasıdır” (5).

Macdonald ve Vüllers’in iddiaları üzerinde tartışmayı bu alandaki yetkililere bırakmakla beraber ulusların birbirleriyle zorunlu bağılıkları ve kaynaşmaları sonucu olarak birbirlerinin dillerinden kelimeler aldıkları ve almakta oldukları bir vakiydir. Ancak, kelimelerin dilden dile veya dillere geçişlerinde, harflarının olsun muhtevalarının olsun, bazan hiç değişmedikleri fakat, bazan, değişikliğe uğradıkları, ve hatta, lehçelerde ayrılık, anlayışlarda uzaklık bulundukça bu her iki hususun daha büyük ve daha açık olarak değişikliğe uğrayacakları da şüphesizdir. Fakat, insanlar birbirlerine yaklaştıkça, bilhassa, hayatî önemi olan kelimeler, çoğu zaman, ya olduğu gibi yahut pek küçük ayrılıklarla dilden dile geçer ve dolayısıyla, kelimelerin taşıdıkları anlamlar da yine ya olduğu gibi yahut küçük ayrılıklarla kafalardan kafalara akar durur. Bu sebeple, bu yoldaki görüşlere de bir hakikat payı ayırmak hiç te yanlış olmaz. Netekim, Bursa’lı İsmail Hakkı, Kur’an’da “sakın ilâhlarınızı hele Ved’di, Suva’ı, Yagus’u, Yauk’u ve Nesr’i asla bırakmayınız” (6) mealindeki ayetin tefsirinde bu putların, Asya’nın doğusunda, Adem’le Nuh arasında yaşamış büyük kişiler olduğu ölümlelerinden sonra adlarına heykeller dikilip Tanrılaştırıldıklarını, ve daha sonra, bu heykellerin araplara geçtiğini ve arapların da bunlara tapmış olduğunu bildirmektedir (7). Ve bu ayette adı geçen putlardan bilhassa Yauk’un, Asya’lı büyük bir Türk olan (Yalnguk) (8) veya (Yalguk) olduğu-

4) - Millî Eğitim Bakanlığı; İslâm Ansiklopedisi; c.3; s.590; İstanbul, 1945.

5) - Hüseyin b. Halef; çev., Ahmet Asım; c.2; s.305; Matbaai Âmire, 1287.

6) - Kur’an; 71/23;s. 572; ve kalû lâ tezcerunne âliheteikum ve lâtezcerunne Vedden ve lâ Suvaan ve lâ Yaguse ve Yauke ve Nesren.

7) - Bursa’lı İsmail Hakkı; Tefsir’i Ruh’ul-Beyan; c.10; s.181; İstanbul, 1926.

8) - Dîvanü Lugat’it-Türk’te Yalnguk, insan, kişi, insanlara verilen genel ad; Adem; Adem Atamız; ve Yalngus, yalnız, kimsesiz, vahid, münferid anlamlarındadır. Bk. Kaşgarlı Mahmüt; T.D.K.; Dîvanü Lugat’it-Türk; I.44,195, 230,333,395; II. 303,315,335; III. 65,133,141,222,262,384,385;1943.

nu ve arap lehcesi üzere Yauk şeklinde ta'rib ve tahfif edildiğini de ileri sürenler olmuştur. Kaldı ki tarihler, İslâmiyetten önce Türkistan, Horasan, Harezmi hülâsa, Seyhun'un aşağı taraflarındaki Türklerin İran'lılarla yalnız komşuluk yapmakla kalmayıp onlarla pek ziyade kaynaştıklarını, onları, kendi büyükleriyle bir hayli zaman idare ettiklerini de göstermektedir. Ve yine, Türklerin de aslında eşit tutulan ruh ve beden, yani nefes ve nefes bilgisi ve terbiyesinin deyimini bazan (den, dın), bazan (ten, tın), bazan da (tin) ve en nihayet Oğuz'ların diliyle (din) kelimesini kullandıkları sabittir. Bu bakımdan, şekilde ve anlamda gösterdiği ayrılıklar ne olursa olsun, aslında insan terbiyesinin gerçek anlam ve ruhunu taşıyan, dolayısıyla de bu yönden, ileride açıklayacağımız düşüncelerimize dayanak olacak olan bu kelimenin-ve bununla ilgili diğer bazı kelimelerin-her şeyden önce, bazı Türk dillerindeki seyri ve anlamları üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

“tin=ruh, nefes, soluk. (Uygur, Altay, Teleüt, Lebed, Şar, Sargay, Koybal, Kaç-Kaş-, Küerik, Kazak-Kırgız, Koman, Kazan diyalekleriyle; Caferoğlu'nun Uygur sözlüğü; Paul Pelliot'nun, Toung Pao-1914-iki kardeş hikayesinin Uygurcası; Müller-v. Gabain'in, Ugu-rica I-IV s1; Radloff-Malof'un, Uigurische Sprachdenkmaler'i; Abu Hayyan'ın, Kitab-al-İdrak...; İbn Mühenna lügatı; Radloff'un, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Di Dialekte) si” (9).

tınıg=nefes alma, soluk alma (10).

tin=yular, dizgin (11).

ten=vücut. (Azerbeycan? Çağatay, Karayim, Koman, Kazan, Tarançı, Tobol,

Uygur diyelekleriyle İbn Mühenna lügatı, Abu Hayyan ve Radloff'un “tin” maddesinde adı geçen eserler (12).

“tin-Uygur-isim-soluk, nefes, dem, ruh, can; buğu. (13)

ting, tinç-sıfat-dinç, sâkin.

Altay - tin-ruh, can; nefes, soluk.

tindu-zihayat, canlı.

tim-huzur, sükûn, dem.

Yakut - tin-dem, nefes.

Çuvaş — tin-ruh; mânâ; vicdan, hissi derunî.

tinla-hatırlamak, yad ve tezkâr etmek.

Koybal - ten-nefes, soluk.

tin-Çağatay-isim-soluk, nefes, dem.

tem, dem-Çağatay-dem, nefes, soluk, can, ruh, buhar, buğu.

tinc, tinç-sıfat-sağ, diri, dinç; âsûde, sâkin; müsterih.

tin-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan.

din, tin-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan. andin-andam, ondan. mun-din-bundan. mindin, sindin, bizdin.....

dın, dın-garp-isim-mehcur-ışık, ziya.

tin, din-Uygur-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan. antin-andan, ondan. mandin-benden. tin-garp-zarf.

9) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; I.339; Dizin, s.616. Bu kelime için ayrıca bk: aynı eser; II.28 III.111, 138.

10) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; II.40.

11) - Kaşgarlı mahmut; aynı eser; I.339; III.138.

12) - Kaşgarlı Mahmut; aynı eser; Dizin, s.598.

13) - Ayrıca bk: Hüseyin Namık Orkun; Eski Türk Yazıtları; aynı madde, (takat, iktidar); İstanbul, 1941.

dén-garp-mef'ul'ü anı edâtı; lâhik olduğu kelimelele řu manaları verir: sebep; menşe', müverrid; rüchan; vesatet; başlangıç, ibtida'.
 dén-Azerî-isim-saç ve sakala düşen kır ve aklık.
 dan-Kazan-isim-ad, şöhret.
 dan, din, dén-Kazan-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan.

Yakut - tin-subh, fecr, tan yeri ağarmak.
 tan-Garp-isim-mehcur-hayret, taaccüb; şek, şüphe.
 taqra, taqri, tiqra-Uygur-isim-etraf, çevre, muhit.
 tan-tan-Garp-isim-gök, sema; göğün güneş çıkan tarafı, matla'ul-fecr, sabah vakti, sabah.
 Tanrı-tan'da yani gökte olan-Çinliler gibi semaperest olan eski Türklerin ta'birleri-Allah. tang, Tangrı-Çağatay-
 tang, Tangrı-azerâ-
 tan-Çağatay-mef'ul'ü anı edâtı: den, dan (bk. din, tin).
 tan, tang-Uygur-isim, zaman-tan, fecr, sabah, aydınlık, hayret, taaccüb.
 Tanrı-Allah. (tan'da yani gökte olan).

Garp - tan-tan atmak; dınlık (aydınlık).

Altay - tan-
 tengere, tenğri-gök.

Yakut - tangara-gök; Tanrı.
 - ting-fecr, sabah kızılığı.

Koybal - tang-tan
 den, deyn, tanen-Tanrı.

Çuvaş - tura, tur-Allah; uluhiyet.
 tan-Azerî isim-tan, tan yeri.
 dan-Azerî-dan yeri.
 Tangrı-Mogolca-gökteki mukaddes mahlukat.
 Tangrı kelimesi-gök-mânasına olarak Hiyung-nu dilinde de vardır.
 Çince-tiyen-gök ve unsur'u aslı ve ibtidâi demektir. Eski Türklerin Çinliler gibi Tangrı'ya yani göğe taptıkları da bundan anlaşılır.

Çinlilerin tiyen şan yani Allah dağları dedikleri meşhur silsile-i cibâl, Türkler arasında-Tangrı dağ-anılır.....

Altay - tan
 tenyere-Tanrı; gök.

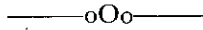
Yakut - tanara-gök; Allah.
 tin-tan yeri ağarma, subh, fecr.

Koybal - tan-
 Tanrı-(daan, dayan, tapan).

Acemlerin (Allah) mânasına gelen (Tengbar) ta'birleri de Türklerin (Tangrı) larından alınmış olmak lâzımdır. Diğer bir Çin lehcesinde (Tangre) gök mânasına geldiği gibi (Teng) Tibet dilinde (yüksek, âli ve ulvi) demektir. (Tonri, Tiyang ve Yang) kelimeleri de Şark lehcelerinde bu manâda kullanılır. Çağatayca'nın (Tongur) kelimesi de bu lisanda (peri, hayalet) demektir.

tan. tangh-Uygur-isim-gibi; nîzam, tertib, düzen; denk, mütevazın, düz, müstevî.

- Kırgız - ting, tigiz, tig-denk, düz, hemvar.
- Garp - denk, denlemek...denlu; denemek; değmek; değişmek.
- Altay - ting-hemvar; gibi, denlu.
- Yakut - tang-denk.
- Koybal - teg-gibi.
teng, deng; misil ve nazîr.
- Çuvaş - tigiz, tan-denk, mümasil.
tan-Kazan-isim-hayret, taaccüb; acibe, garîbe; inkâr.
tan-Çağatay-isim-tan, hayret, taaccüb; inkâr, red; şüphe, şek.
tangsız-sıfat-tertipsiz, intizamsız; gayr'i mevzun; denk ve mütevazin olmıyan.
tan-Çağatay-isim-tan, fecr.
tén-farisî-isim-gövde, beden; cisim.
tén-Çağatay ve Garp-isim-ses ve gürültü ile akan su.
tén-Azerî-Farisî-sim-vücut, gövde.
tén-Azerî-sıfat-müsavi, muadil, müsazî" (14).
"tın-ruh.
dın-nefes." (15).
"dın-Din.T..T.ii.8.46=Sog. Den." (16).

14) - Kâzım Kadri; aynı eser; II.103,104,110,111,112,113,247,248,694,703,770,832,III.391.

15) - Abu Hayyan; (doğrultan ve yayınlıyan) Caferoğlu Ahmet; Kitâb'ul-İdrâk Fi-Lisan'il-Etrâk; S-40,50; İstanbul 1930.

16) - Caferoğlu Ahmet; Uygur Sözlüğü; s. 49; İstanbul, 1934.